

Ritmus, költészet, költők

Tomán László

A költészet lényegét kételkedésen, tagadásokon és felismerésen át közelíthetjük meg. Ennél jóval egyszerűbb verset írni, mert a bíráló hang, a nagy kérdés: vers-e az, amit írtunk, csak akkor jelentkezik, amikor a költemény már készen áll a papiroson.

A kétkedés kétségbeejtő és kínzó óráiban az ember kénytelen összehasonlítani a versírás közben szerzett tapasztalatokat az elméleti művek tételeivel és másoknak gyakorlatban vagy elméletben nyert ismereteivel. Gyakran épp az ilyen kutatások folyamán következik be a teljes katasztrófa: az önmagunkban felépített elméletek, a versről, költészetről kialakult nézetünk képtelenné bizonyulnak, nyilvánvalóvá válik tarthatatlanságuk, meddőségük. Vagy pedig — talán ez a letragikusabb eshetőség — az ember ragaszkodik elképzeléseihez, s minden kipróbált és többé kevésbé pontos költői teória ellenére, megtartja régebbi nézeteit.

Abban a forrongásban, amely korunk szellemi életét is jellemzi, egyes verstani elméletek időszerűtlenné váltak, megmerevedtek, dogmatizálódtak, és süketen és vakon állnak az új felfogások előtt. Ezt vehetik észre azok is, akik Hegedűs Géza verstani művét¹⁾ veszik kezükbe. Az egész könyv, amely egyébként rendkívül lelkiismeretesen megírt, kimerítő munka és mindenkor megbízható, népszerű kalauz a verselésben, egyetlen, nagy tévedésen alapul. Hegedűs azt mondja: „A vers a nyelvben lévő hangtani elemeknek észlelhető örövnyszerűség szerint való visszatérése.” Ezt a meghatározást Hegedűs könnyen alkalmazza mind az időmértékes, mind pedig a hangsúlyos verselésre, sőt a szabadversekre és a prózában írt versekre is. Tévedése, melyet joggal tekintünk súlyosnak, abban áll, hogy, ki tudja miért, egyedül érvényessé, kizárólagossá tette tételét, a verset a nyelvben lévő *hangtani elemeknek* visszatérésére egyszerűsíti. Hegedűs szerint, egyedül a „hangtani elemek” határozzák meg egy szövegről, hogy vers-e vagy sem. Ha nem vesz-

¹⁾ Hegedűs Géza: *A költői mesterség; Móra Ferenc Könyvtudó.*

szük is egyelőre tekintetbe a tartalmi sajátosságokat, csak azt, hogy a költői nyelv más szempontból is hozzájárulhat a vers kialakításához, már láthatjuk tételének hiányosságát. Egészen lényeges elemek — a szöveg képszerűsége, egyes szó- és mondatalakzatok, a nyelv szemantikai és morfológiai lehe ősegeinek kihasználása — kimaradtak Hegedűs meghatározásából. Pedig ezek nélkül nem beszélhetünk a modern költészetről, a modern költészet jellegzetes elemei nélkül pedig nem állíthatjuk fel a vers elméletét. Ha megállunk a század elején, s ha a későbbi költők műveiben csak azt látjuk meg, amit ők a régebbi verselméletekből felhasználtak, alkalmaztak — meghamisítjuk a róluk alkotott képet.

A költészet fejlődése az utóbbi negyven-ötven évben eltér az addigótól, eltér a költészet klasszikus felfogásától. Akármennyire szükséges a verselés egyes szabályainak megfogalmazása, az évezredek tapasztalatok leszűrése, nem kerülhetjük el, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a legújabb változásokat, amelyek kétségtelenül gyökeresen megváltoztatták a költészet arcúatát, a költők egyéniségét. A költői mesterségnek újabb eredményeit, az évtizedek óta tartó művészi küzdelem vívmányait valamiképpen bele kell foglalnunk a költészet, a vers meghatározásába. Ezek az eredmények a lényeg kérdésében térnek el a régi nézetektől. A nagy fordulat talán Guillaume Apollinaire-rel állt be, folytatódott a dadával, szürrealizmussal, hermetizmussal. Ma a világirodalomban a költészetet az irányok, törekvések, felfogások rendkívüli gazdagsága jellemzi; a klasszikus verseléshez ragaszkodó költők, a régi formákat használó neoformalisták mellett találhatunk minden megkööttségtől menekülő, korlátokat ledöntő, érzésben, ritmusban, állásfoglalásban teljesen új utakra tért alkotókat. Hogyan lehetne mérni Cocteau, Michaux vagy Prévert verseit, milyen lábakkal, milyen ütemben? Milyen verselési rendszer szerint írta Carl Sandburg verseit, melyekben az amerikai prérük végtelenségén végigsüvöltő szelek és a felhőkarcolók dzsungelének le'ke szólal meg? T. S. Eliot verssorai „prózaiak”, Cummings kerül minden megszokott, elfogadott ritmust, és a sorok megtörésével, a szavak értelmi játékával újíja fel a költői kifejezést. Vannak akik ellenritmust keresnek, vagy pedig kizárnak mindent, ami a ritmusra emlékeztet; mások aritmiával kísérleteznek. Bevonul a versbe, a modern zene nyomán, a szinkopa. Végül, megjelenik a spontán ritmus, amely a beszélt nyelv vontatottságát és írásjeleket nem ismerő gördülését foglalja verssorokba. Amikor Horváth János azt írta Rendszeres magyar verstanában: „A vers a ritmusos beszéd egyik fajtája”, aligha gondolta, hogy ezzel egy modern költői elméletet, a „spontán ritmus” elméletének egyik alaptételét mondja ki.

Mindez arra kényszerít bennünke, hogy új meghatározást keressünk és sokoldalúan, ne csak a szótagok száma, időtartama vagy nvomatékossága szerint definiáljuk a költeményeket. Herbert Read angol költő és kritikus azt mondja egyik esszéjében, hogy „amikor megtaláljuk a ritmust, még csak a művészet küszöbén állunk. Csak a művésze' eszközeit találtuk meg.” Ennél, természetesen, sokkal többre van szükségünk ahhoz, hogy legalább megközelítőleg pontosan értelmezzük a költészetet. Mélyebbre kell hatolnunk; mind a forma, mind pedig a tartalom vizsgálatában a legjelentősebb elemekig kell eljutnunk. William Hazlitt a múlt század elején azt írta, hogy a költészet „a nyelv muzsikája, amely megfelel a lélek zenéjének.” A ritmus és a kifejezett lelki tartalmak közötti kapcsolat részben közelebb visz bennünket célunkhoz. Read szerint a próza és a vers közötti különbség „nem a felületi tulajdonságokban, nem is mindig az alakban, mégcsak a kifejezés-módban” sem található meg, „hanem a lényeg a különbség”. És mi a lényeg, mi lehet egy vers lényege? „Az invenció és a költői kép az érzelmi aktivitásból desz'illált lényeg” — írja Read. Vannak más vélemények is, de a legtöbb a lényeges, tartalmi sajátosságokat tekinti döntőknek. Arisztotelész szerint a

költészetnek az a feladata, hogy bizonyos érzéseket idézzon elő, és magasabb fokra emelje őket. Az angol romantika kritikusai, a kor szelleméhez híven, a szenvedélyben keresik a költészet értelmét. Leigh Hunt azt írja: „A költészet az igazság keresésének szenvedélye”, Hazlitt pedig „a képzelet és szenvedély nyelvének” tartja. Az érzések kifejezését tekintve fontosnak Herbert Read is: „A lírai költemény egyetlen és egyszerű érzésvizonyt testesít meg, egy szakadatlan hangulatot vagy ihletet fejez ki közvetlenül.” A századeleji angol költészet egy iránya, az imagizmus szerint a költészet lényege a koncentrátság, s a versben a zenei kifejezés legyen a dallam alapja, ne az egyszerű, mechanikus ütemezés. Egy fiatal jugoszláv esszéíró, a költészet különböző meghatározásainak vizsgálata után felteszi a kérdést: a költészet nem tagadása-e minden meghatározásnak, hisz a meglévőkhöz hozzá lehetne adni még számtalan meghatározást, a költészet mind elfogadja őket, mégis mindig kívülük marad.

A vers ritmusa már csak azért sem lehet döntő eleme a versnek, mert maga is a kifejezett érzésektől függ; a ritmus követi az érzéseket, s nem az érzések a ritmust. Hamis az a költészet, amelyben előljár a forma, a forma törvényszerűsége, a hideg, kiszabott technika. Épp ezért kell olyan tartózkodással fogadnunk Hegedűs művét, amilyennel fogadjuk, ezért tekintjük csak középiskolai használatra megírt, pedáns poétikának, amely szellemben, felhasználásban és gyakorlatban alig tér el azoktól a könyvektől, melyekből nagyapáink tanultak, ha tanultak.

Kételemet elmondom M-nak. Rövid vita után egyetértünk. Olyan könyv Hegedűsé, még egy olyan könyv, amely célját tévesztette, és nem járul hozzá a fogalmak tisztázásához; s egyáltalán nem korszerű.

A végén M. hozzászól: Sok fiatal költőnek jól jönne, ha csak annyit tudnának a verselésről, amennyit Hegedűs mond. Sajnos, azt sem tudják.

Rilke írja egy helyen, hogy a vers — tapasztalat. Az ő gondolatát fogadta el és variálta Jovan Hristić is: a költő versével tapasztalatokat ad át. A tapasztalat, melyre, úgy hiszem, egy versben szükség van, két féle. Az élet, a valóság ismerete és a versírás művészete. De nincs jó vers ihlet és — ha úgy nevezzük — tehetség nélkül.

„Minden vers raison d'être-je — állítja Read — az érzelmi egység.” El kell tehát jutni az érzelmi egységéhez Mindaddig, amíg a versben nem tudjuk megteremteni ezt a harmóniát, addig se a szertelenség, se a sodró indulatok nem pótolják a hiányt, a mulasztásokat. A versek véletlensége, a csupán felhalmozott nyersanyag ellentétben áll a művészettel. Ahhoz, hogy az élményekből kiválasszuk az érzéseket, hogy a szánkra toluuló kifejezések garmadáijából kibányásszuk a legmegfelelőbb, legköltőibb szavakat, amelyek nemcsak szavak, hanem képek is, ahhoz — igazán van M-nak — arra van szükségünk, hogy — legalább! — az ilyen, Hegedűs-féle könyveket forgassuk, s tanuljunk belőlük. Persze, megtanuljuk, ami jó, s megtanuljuk, mi nem jó, hisz azt is tudni kell. Azt mondtam: a szavak képek is. Érdekes Pierre Reverdy francia költő gondolata a képről, a költői képről (image): „A kép a lélek tiszta alkotása... A kép a távoli képzetek pontos társítása által válik megdöbbentővé... A jelentős képben, hasonlat nélkül, két távoli realitást hozunk közel egymáshoz, melyeknek viszonyát csak a lélek foghatta fel”, Ez a „kép” a metaforának egy magasabb foka, keményebb veretű, az asszociáció erejével, vonzásával átítárott alakja. Jellegetessége a metaforával szemben, mint Jacques Maritain megállapította, hogy a dolgok hasonlatossága alapján az ismeretlent ismertté teszi, a metafora pedig két ismert dolgot hasonlít össze, hogy az egyiket, az összehasonlítás segítésével jobban

kifejezze. Bizonyára a képek hatásossága, eredetisége, teljessége mond valamit a költőről is. Herbert Read szerint mindig a metaforák sikerességéből ítéljük meg a költőt.

A költő mindent képpel fejez ki. Ha valamit követelhetünk, azt feltétlenül elvárhatjuk tőle, hogy képei elfogadhatók legyenek. Igaz, Read azt mondja valahol, hogy a verset „kérdés nélkül” kell elfogadnunk, „szeretnünk vagy gyűlölnünk... és, habár az értelem számára elérhetetlen, habár jelentése felfoghatatlan, az ereje felmérhetetlen”. Ezeket a sajátosságokat azonban nem téveszthetjük össze a rendezetlenséggel, rendszertelenséggel, amely abból következik, hogy a vers anyaga erősebb az írónál. Felülkerekedni az érzéseken („a költészet menekülés az érzésektől” — mondja Eliot!), és urrá lenni a nyelven — ezek a költő feladatai, ha költő akar lenni. És még ennél is több. Giovanni Battista Vico, a XVIII. századi olasz filozófus, a primitív költészetéről írva arra a következtetésre jutott, hogy a költőknek a lehetetlent hihetővé kell tenniük. Azt hiszem, ez is a költői erő és imagináció kérdése.

Ezek után Hegedűs könyve, mint probléma, nem érdekes többé. M. mondta később, hogy a könyvről ismét rossz véleményt hallott. Persze, írtak magyarul már jobb poétikákat is. Rossz verseken azonban azok sem segíthetnek.

